

УДК 821.111 Теккерей-31
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-3/29>

Ніколенко О. М.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Чижевська А. О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СВОЄРІДНІСТЬ НАРАТИВНОГО МОДУСУ РАННІХ РОМАНІВ В. ТЕККЕРЕЯ («КЕТРІН», «ЗАПИСКИ БАРІ ЛІНДОНА»)

У статті розглянуто вплив творчості англійського письменника Вікторіанської доби В. Теккеря (William Makepeace Thackeray) на розвиток жанру європейського роману. Зокрема зазначено, що естетична позиція В. Теккеря, що сформувалася у 30–40-і роки, полягала у відображенні потреб часу, широті змалювання дійсності, кореляції сюжету роману з економічним станом суспільства та його моральними підвалинами. Досвід журналіста та публікація перших художніх творів, як і активна участь у літературно-критичній полеміці доби, дозволили В. Теккерю ще на початку своєї творчої кар'єри визначитися із провідними принципами власного художнього методу, яких він дотримуватиметься в усіх своїх романах: іронічно-пародійна критика будь-яких проявів аморальності, правдивість і широта зображення, ігрові елементи (театралізація) для підтримання постійного інтересу читача. Зазначенні художньо-естетичні принципи поетики В. Теккеря сприяли розвитку реалістичного спрямування як його власних творів, так і європейського роману взагалі. На прикладах доведено, що митець, враховуючи кращі традиції просвітництва, доповнив роман елементами публіцистичності, прямої полеміки з поширеними ідеями та літературними вподобаннями, вніс у реалістичну структуру оповіді елементи пародії, сатири, театру, пантоміми, розширив авторську присутність та вплив на читацьке сприйняття. Ліричні відступи та влучні психологічні коментарі автора створюють об'ємну картину характерів, яка гармонійно поєднує показ зовнішніх дій персонажів із відтворенням їхнього внутрішнього стану. Стверджується, що В. Теккерей оновив традиційну структуру роману оригінальною манерою повісткування, насиченою авторськими роздумами та коментарями, іронічним забарвленням, суб'єктивним психологізмом і автопсихологізмом, соціально-історичною детермінацією, що визначило подальші напрями розвитку роману ХХ століття.

Ключові слова: роман, оповідь, іронічність, пародійність, театральність, історизм, психологізм.

Постановка проблеми. Твори видатного англійського письменника ХІХ ст. Вільяма Теккеря, представника літератури Вікторіанської епохи, і в наші дні залишаються улюбленими для поціновувачів літературної класики та плідним об'єктом дослідження для науковців. Причиною цього є незвичайний стиль оповіді, характерний для романів письменника, оригінальність та майстерність якого відзначили вже перші літературні критики (Е. Троллоп, П. Лабок). Сучасна літературознавча наука пропонує новий інструментарій для досліджень наративної побудови художніх творів, застосування якого до класичних творів не лише дає ефективні результати, а й дозволяє простежити особливості розвитку наративного модусу під час літературного процесу. Мета цієї статті, присвяченої ранній романістиці В. Теккеря, – розглянути способи повісткування англійського письменника

у світлі теоретичних засад сучасної наратології. Такий підхід відповідає загальним спрямуванням сучасного літературознавства (зокрема, наратологічної поетики, дискурсолוגії, лінгвостилістики, лінгвопрагматики) на вивчення комунікативних інтенцій автора та способів їх утілення в жанрі роману в історичній перспективі, що робить наше дослідження актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст. є низка розвідок, присвячених розгляду окремих аспектів манери письма В. Теккеря. Наприклад, О. Кірікова розглядає творчість письменника в руслі поетики англійського роману, вивчає «місце і функції такої поетичної структури, як оповідач», розмежовує такі суміжні поняття, як «автор», «оповідач», «письменник» [4, с. 1]. І. Бурова розглядає психологізм зрілих романів, підкреслює,

що особливе психологічне навантаження несуть авторські відступи, «прикрашені образами міфів, байок і пасторалей, що додає романним ситуаціям універсальний характер, укрупнює масштаби змальованого явища» [1, с. 18]. З. Каталан, розглядаючи найвідоміший роман В. Теккерея «Ярмарок марнославства» (“Vanity Fair”) як гірку комічну сатиру на вікторіанський матеріалізм, акцентує «усебічне включення іронії в розповідну функцію роману» [6, с. 37].

Однак системного розгляду динаміки наративних форм у романах В. Теккерея у вітчизняному та закордонному науковому дискурсі не було.

Постановка завдання. Зазначену прогалину має надолужити наша стаття, завдання якої – здійснити порівняльний аналіз наративних форм у ранніх романах В. Теккерея.

Виклад основного матеріалу. Письменник свідомо підходив до вибору різних типів наративів у романному повістуванні. На його рішення насамперед вплинули освоєні ним раніше традиції англійської есеїстики, згідно з якими громадська думка (читачів і критиків), з одного боку, має формувати авторську відповідно до вимог часу, з іншого – дещо обмежує свободу її вираження. Для В. Теккерея це означало збільшення міри авторської присутності в оповіді шляхом уведення його власної позиції, яка певним чином (переважно іронічно, полемічно чи саркастично) співвідноситься з позицією оповідача.

Так, свій перший роман «Кетрін» (1840 р.) автор пише в руслі попередніх повістей-пародій, викриває за допомогою притаманного йому від природи дару комічного ганебні життєві ситуації, які порушують прийняті в суспільстві норми поведінки. У поле авторської критики потрапила головна чеснота вікторіанської моралі – жіноча порядність, яка була обов’язковою складовою частиною образу «подібної ангелу» героїні романів того часу. Однак В. Теккерей не обмежується цією темою, додає до неї різку критику як авторів, які своєю манерою оповіді створюють у читачів хибні преференції, так і сентиментальної прихильності читачів до «благородних» і «добродійних» розбійників. За сюжетом твору В. Теккерей звертається до минулого, до початку XVIII ст. – часу, коли в Англії процвітали угруповання «шляхетних» розбійників. Щоб не вводити читачів в оману, він від початку заявляє свій намір розвінчати модний у ті часи роман про злочинців, сповнених «піднесених думок про релігію і філософію» і «зворушливих у своїй невинності» (так звану Ньюгейтську школу).

Варто зазначити, що В. Теккерей як романіст-початківець занадто захоплюється у творі літературною полемікою і відвертою пародією, він зображує свою героїню реалістично, не прикрашає її, тобто відповідно до тогочасної літературної моди. Кетрін – жертва обставин народження, виховання і жорстокості свого оточення, її поведінка і ставлення до життя й кохання підпорядковані менталітету того соціального прошарку, до якого вона належить. Вона зберігає лише зовнішні риси благопристойності, насправді ж, будучи вихованою маргінальним середовищем, виявляється злодійкою і вбивцею. Таке рішення демонструє реалістичне, без популярної в ті часи романтизації, бачення В. Теккереем життя та прагнення до правдивості його відображення.

Твір написаний у формі розповіді від третьої особи, за визначенням сучасної наратології – характерного для вікторіанського роману всезнаючого, всюдисущого, недієгетичного наратора. Однак ця оповідь не є безпристрасною, як того вимагала літературна традиція доби, оскільки вона насичена авторськими відступами та коментарями, які за змістом можна класифікувати так:

1) літературні (містять відкрити авторську полеміку з літературними смаками доби та критику популярних на той час творів): “The amusing novel of “Ernest Maltravers”, for instance, opens with a seduction; but then it is performed by people of the strictest virtue on both sides: and there is so much religion and philosophy in the heart of the seducer, so much tender innocence in the soul of the seduced, that – bless the little dears! – their very peccadilloes make one interested in them; and their naughtiness becomes quite sacred, so deliciously is it described <...> Another clever class of novelists adopt the contrary system, and create interest by making their rascals perform virtuous actions. Against these popular plans we here solemnly appeal” (Кумедний роман «Ернест Мальтраверса», наприклад, відкривається сценою спокуси; але обоє її учасники сповнені найсуворіших чеснот: у серці спокусника є стільки релігії та філософії, у душі спокусеної стільки ніжної невинуватості, що ми схильні їх благословити; і їхні пустощі виглядають досить привабливими, так чудово це описано <...> Інша категорія романістів використовують протилежний прийом і зацікавлюють читачів, змушуючи негідників виконувати добродійні дії. Ми тут рішуче виступаємо проти цих обох популярних методів) [7];

2) соціальні, які демонструють авторську позицію (зазвичай критичну чи іронічну) стосовно

зображених у романі суспільних явищ та законів: “No mistake can be greater than that of fancying such great emotions of love are only felt by virtuous or exalted men: depend upon it, Love, like Death, plays havoc among the pauperum tabernas, and sports with rich and poor, wicked and virtuous, alike” (Найбільша помилка – думати, що такі глибокі емоції любові відчують лише добродішні або видатні люди. Любов, як і Смерть, сіють хаос серед лачуг бідняків, і грають однаково з багатими і бідними, злодіями і добродішними) [7];

3) особисті – передають ставлення автора до персонажів та подій, які він описує в романі: “We have alluded to his Excellency’s marriage, as in duty bound, because it will be necessary to account for his appearance hereafter in a more splendid fashion than that under which he has hitherto been known to us; and just comforting the reader by the knowledge that the union, though prosperous in a worldly point of view, was, in reality, extremely unhappy, we must say no more from this time forth of the fat and legitimate Madam de Galgenstein. Our darling is Mrs. Catherine, who had formerly acted in her stead” (Ми вже натякали на шлюб його високості, щоб пояснити його повернення на сторінки нашої історії у кращому вигляді, ніж він досі був нам відомий; надалі, втішаючи читача, повідомляємо, що цей союз, хоч і був процвітаючим із життєвої точки зору, насправді був надзвичайно нещасним, із цього часу ми не маємо більше говорити про пишну законну мадам де Гальгенштейн. Нам дорога пані Кетрін, яка раніше займала її місце) [7].

Уведення власних коментарів та поглядів автора в романний нарратив супроводжується зазвичай переходом на більш конфіденційну форму оповіді від другої особи множини, у якій голоси оповідача й автора начебто зливаються: “If we had not been obliged to follow history in all respects, it is probable that we should have left out the last adventure of Mrs. Catherine and her husband, at the inn at Worcester” (Якби ми не були зобов’язані в усіх відношеннях слідувати за історією, цілком імовірно, ми повинні були взагалі залишити поза увагою останню пригоду пані Кетрін та її чоловіка в корчмі у Вустері) [7].

Аналіз нарративу показує, що вже в першому романі В. Теккерей відокремлює себе від оповідача, наділяє його певною особистістю (Соломонс-молодший), із власною біографією (наприклад, перебуває на державному утриманні). В останніх рядках твору письменник оприявнює межу між автором і наратором, ще раз наголошує мету, яку ставив перед собою останній, іронічно стверджує, що її досягнення підносить оповідача

в моральному аспекті вище відомих авторів минулого століття: “Labouring under such ideas, Mr. Isaac Solomons, junior, produced the romance of Mrs. Cat, and confesses himself completely happy to have brought it to a conclusion. His poem may be dull, and probably is. Be it granted Solomons IS dull; but don’t attack his morality; he humbly submits that, in his poem, no man shall mistake virtue for vice <...>” (Працюючи над такими ідеями, містер Ісаак Соломонс молодший створив роман про місіс Кетрін, і він щасливий, що довів його до завершення. Скажуть, що його твір нудний – так, мабуть, і є. Нехай так, Соломонс нудний; але не нападайте на його мораль; він смиренно стверджує, що в його творі ніхто не сплутає добродішність з пороком) [7].

Критику аморальної суспільної поведінки письменник продовжує і в наступному романі «Записки Барі Ліндона» (1844 р.), обравши головним персонажем, усупереч традиціям вікторіанського роману, ще одного «антигероя». За формою твір являє собою мемуари – сповідь невинного негідника, у якій він безсоромно хвалиться своїми сумнівними пригодами та неправомірними махінаціями, видає їх за прояви мужності та героїзму, що дозволили йому досягти значних висот у суспільстві. Така нарація була настільки неочікуваною та неодиозною у Вікторіанську епоху, що перші читачі та критики почасти не могли визначити авторську позицію стосовно головного персонажа. Однак аналіз співвідношення поглядів наратора і власне автора дає зрозуміти різке критичне ставлення останнього до свого персонажа. Аморальність боротьби Барі Ліндона за власний добробут і становище в суспільстві В. Теккерей підкреслює за допомогою контрасту між висотою рангів і титулів (аж до королівських), до яких прагне антигерой у своїй кар’єрі, і душевною низькістю, підлістю та жорстокістю, якими сповнені його вчинки.

Варто зазначити, що через природну схильність до добрих почуттів письменник у романі (як і в «Кетрін») допускає деяке співчуття своєму персонажу, але воно нівелюється відразу тих методів, які Барі використовує, щоб зі страшною бідністю досягти вищого світу та благ суспільства. Нестримне вихваляння антигероя стає в романі, за задумом автора, не лише його власним самовикриттям, а й правдивою характеристикою тих часів, як епохи загального цинізму і розтління. У «Записках Барі Ліндона» В. Теккерей уперше намагається розкрити особистість у взаєминах з її суспільним оточенням та моральністю доби, що зробило його твір набагато складнішим та глибшим

за відомі історичні романи. Бо, за словами В. Вахрушева, Барі Ліндон «потрактований і як продукт епохи, і її вираження, і її жертва, і її нелюдяно жорстокий діяч» [2, с. 50].

Коливання художньої свідомості між поглядами віддаленого оповідача й імпліцитного автора в «Кетрін» привело В. Теккерея до рішення ввести в повістування свого другого роману «Я» оповідача. Тому в «Записках Барі Ліндона» письменник уперше випробовує повістування від першої особи, від персонажа-оповідача, дієгетичного наратора, який нині є всезнаючим і всюдисущим, і відповідну форму повістування – мемуари. За допомогою нової наративної техніки із притаманним йому прагненням правди й об'єктивності В. Теккерей дає своєму персонажу можливість максимально розкрити себе перед читачем. Про це свідчить заміна в заголовку роману (коли він уперше публікувався повністю) ключового слова «удача» (“The Luck of Barry Lyndon”) на «записки» (“The Memoirs of Barry Lyndon, Esq.”), оскільки перший варіант назви припускав авторський опис, а другий утілював заплановану автором суб'єктивність повістування.

У написанні роману В. Теккерей наслідує мемуари знаменитого Казанови, європейські придворні хроніки та документи, у яких він знайшов історію авантюриста XVIII ст. лейтенанта Стогни, який став прототипом Барі Ліндона. Опрацювання цих матеріалів дозволило письменникові втілити свій головний принцип правдивості зображення, детально відтворити атмосферу епохи, у якій жив його персонаж. Розповідь від першої особи надає суб'єктивного характеру також вибору та зображенню історичних подій, як-от: родовід (від часів Олівера Кромвеля) та дитинство Барі Ліндона (народився приблизно в 1742 р.), участь у Семирічній війні (1756–1763 рр.) то на боці Англії, то Пруссії, вихід у європейські двори (під іменем шевальє де Баллібаррі), засідання в парламенті та кінець життя (у борговій в'язниці) в епоху наполеонівських воєн.

За допомогою повістувальної форми дієгетичного наратора В. Теккерей надає своєму персонажеві можливість максимально розкрити себе перед читачем. Розповідач намагається створити враження достовірності своєї історії (“This I know to be the fact”), вдається до довірливих стосунків із читачем: “As I am making a clean breast of it, and am no hypocrite, I may as well confess now” (Оскільки я роблю це від чистого серця і не є лицеміром, то, можливо, зараз зізнаюся) [5].

Однак більшість його оцінок мають суб'єктивний характер, змушують читача, який

має свій погляд, засумніватися в їхній істинності: “You call the profession of the law an honourable one, where a man will lie for any bidder; lie down poverty for the sake of a fee from wealth, lie down right because wrong is in his brief. You call a doctor an honourable man, a swindling quack, who does not believe in the nostrums which he prescribes, and takes your guinea for whispering in your ear that it is a fine morning; and yet, forsooth, a gallant man who sits him down before the baize and challenges all comers, his money against theirs, his fortune against theirs, is proscribed by your modern moral world” (Ви називаєте чесною професією адвоката, який бреше на користь того, хто більше заплатить; обмовляє бідняка заради винагороди від багача, попирає правду, виручаючи брехню. Ви називаєте лікаря чесною людиною, але це шахрай і шарлатан, який не вірить у ті зілля, які сам виписує, і бере з вас гінею за те, що вітає вас з прекрасним ранком; а наразі відважного чоловіка, який сідає за зелене сукно і кидає виклик усім бажаючим, ставлячи свої гроші проти їхніх, свій статок проти їхніх, ваш сучасний моральний світ засуджує) [5].

Так само і правильність суджень розповідача про себе й оточення, незважаючи на долю істинності, викликає заперечення читачів, особливо з погляду на його спосіб життя: “I am of the old school; was always a free liver and speaker; and, at least, if I did and said what I liked, was not so bad as many a canting scoundrel I know of who covers his foibles and sins, unsuspected, with a mask of holiness” (Я зі старої школи; завжди жив і говорив вільно; однак, якщо я навіть зробив і сказав, що мені подобається, це було не гірше за те, як багато знахабнелих негідників, яких я знаю, приховують свої недоліки та гріхи під маскою святості) [5].

Суперечність між словами і діями акцентують суб'єктивність слів розповідача, їхню явну «відносність», що стає причиною сприйняття наратора як ненадійного. Така наративна стратегія, за задумом автора, має активізувати думку читача, підштовхнути його до власних суджень і висновків, протилежних тим, що пропонує мемуарист. У процесі порівняння позиції розповідача і власне автора виникає критичне ставлення до антиморальної поведінки і способу життя персонажів, що дієво впливає на читацьке сприйняття.

Однак обрана В. Теккереем форма повістування мала, на його думку, суттєвий недолік. Вона не дозволяла йому відкрито включати в текст свої коментарі, тому, переконаний у власній місії письменника-мораліста, романіст «вторгається» у розповідь імпліцитно. Голос автора відчутний

у поясненнях розповідача причин своїх дій та рішень, у саркастичних примітках «від видавця» в епілозі. Варто зазначити, що це призводить до певного дисбалансу, наприклад, філософські міркування автора в «зоні героя» виглядають неправдоподібно, оскільки Барі Ліндону, за логікою його образу, не притаманна схильність до роздумів. Також мало поєднується з етичними характеристиками персонажа його гнівне засудження війни чи нарікання щодо гіркої долі бідняків. З іншого боку, власні ідеї та переконання В. Теккерей, які він уважав за необхідне висловити, не знаходять у творі необхідної для їхньої репрезентації «зони автора».

Ці факти, визнані критикою як недоліки повістування перших романів письменника [3, с. 8], дають зрозуміти, що В. Теккерей, який мав на меті зробити свій роман моралізуючим та повчальним, не зміг це реалізувати в рамках чистих недієгетичного/дієгетичного наративів, почувався обмеженим зазначеними формами оповіді. Тому він

продовжує свої пошуки в царині повістування, не знайшовши ідеального гомогенного оповідача/розповідача, експериментує з уведенням декількох нараторів, які, маючи різні «голоси» та «погляди», створюють поліфонічність (розсіяність) оповіді, яскравим прикладом чого є роман «Ярмарок марнославства». Цей роман також варто проаналізувати на предмет наративних модусів, що, на наше переконання, буде плідною перспективою подальших досліджень.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз повістувального модусу ранніх романів В. Теккерей дозволив дійти висновку, що використання сучасних теоретичних засад наратології дає можливість провести поглиблений аналіз загальнодоміх класичних творів, відкривати в них нові, раніше не осмислені наукою авторські стратегії й інтенції, важливі як для розуміння творчості окремого письменника, так і для розвитку літературного процесу загалом.

Список літератури:

1. Бутова И. Психологизм романов У. М. Теккерей 1850–60-х гг. : дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 1990. 230 с.
2. Вахрушев В. Творчество Теккерей. Саратов, 1984. 150 с.
3. Гениева Е. Неизвестный Теккерей. Теккерей в воспоминаниях современников. Москва, 1990. С. 5–19.
4. Кирикова Е. Творчество Теккерей и поэтика английского романа. Роль повествователя : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1993. 19 с.
5. Barry Lyndon by William Makepeace Thackeray. URL: <http://www.gutenberg.org/files/4558/4558-h/4558-h.htm>.
6. Catalan Z. The Politics of Irony in Thackeray's Mature Fiction : Vanity Fair, The History of Henry Esmond, The Newcomes. Sofia : St. Kliment Ohridski UP, 2009. 249 p.
7. Catherine : A Story by William Makepeace Thackeray. URL: <http://www.gutenberg.org/files/1969/1969-h/1969-h.htm>.

Nikolenko O. M., Chyzhevska A. O. PECULIARITY OF THE NARRATIVE MODE IN W. THACKERAY'S EARLY NOVELS ("CATHERINE", "THE LUCK OF BARRY LYNDON")

The article considers the influence of the English writer's work of the Victorian Era W. Thackeray on the development of the European novel as a genre. It has been noted that Thackeray's aesthetic position, formed in the 1930's and 1940's, was to reflect the needs of the time, the breadth of the scope of reality, the correlation of the novel's plot with the economic condition of society and its moral foundations. The journalist's experience and active participation in the literary-critical controversy of the day allowed W. Thackeray at the beginning of his creative career to determine the leading principles of his own artistic method, which he follows in all his novels: ironic-parody critique of any manifestations of immorality, truthfulness and breadth of the image and game elements to maintain the constant interest of the reader. These artistic and aesthetic principles of Thackeray's poetics contributed to the development of a realistic direction of his own works and the European novel in general. It is proved by examples that the writer, taking into consideration the best traditions of the Enlightenment, supplemented the novel with elements of journalism, direct controversy with existing ideas and literary preferences, introduced elements of parody, satire, theater, pantomime, expanded the author's presence in the text and his influence on the reader. Author's lyrical digressions and psychological comments created a three-dimensional picture, which harmoniously combines the display of external characters' actions with the reproduction of their internal state. It has been claimed that Thackeray updated the traditional novel's structure with original manner of narration, full of author's thoughts and comments, ironic coloring, subjective psychology and autopsychology, socio-historical determination, which determined the further directions of the novel of the XX century.

Key words: novel, narration, irony, parody, theatricality, historicism, psychology.